

razmere na svetovnem trgu, ko se celo največja transnacionalna podjetja raje zatekajo k medsebojnemu sodelovanju, strateškim zavezništvom in s tem ohranjanju statusa quo (oziroma doseženega tržnega deleža), kot pa da bi vse postavila na kocko in hotela konkurentom odvzeti njihov tržni delež, so recepture še toliko nevarnejše. Za to so potrebna tako velika vlaganja, da jih še največji komaj zmorejo. Nepredvidljivost razmer, političnih, ekonomskih in tehnoloških, pa je tako velika, da so tudi tveganja skoraj nevzdržna.

Slovenija je majhna, preskok s 23 na 2 milijona prebivalcev pomeni, da je eno temeljnih meril za Slovenijo prilagodljivost in iskanje »lukenj« v svetu, v katerem živimo. Ta prilagodljivost, hitro odzivanje na gibanja v svetu, bi morala postati temeljno geslo razvojne strategije. Za to pa so potrebni dobre, hitre in cenene komunikacijske povezave ter sposobni strokovnjaki, ki jih bodo znali najbolje in najhitreje izkoristiti. Človeški dejavnik ob teh infrastrukturnih temeljnih pogojih postaja osrednja točka razvoja.

Temu svetu ne bomo mogli »komandirati« in mu vsiljevati svojih meril.

DANILO TÜRK

Ustaljene in nove prvine ideologije razvoja

Zelo zanimivo je bilo prebrati članek dr. Južniča (Teorija in praksa, št. 8–9, 1991), ki je podlaga današnji razpravi in ki vsebuje zelo kategorično, rekel bi, voltairjansko kritiko ideologije razvoja in z njo povezanih iluzij. Pravzaprav je radikalnost te kritike tudi imenitna provokacija, saj naravnost izziva radikalne odgovore in radikalne sklepe. V svoji razpravi bom zato poskušal dokazovati, da ideologije razvoja še ni konec, in povedal bom, katere sestavine te ideologije bodo aktualne v tem desetletju in v začetku prihodnjega tisočletja. Seveda bo moj pogled delen, saj za razvijanje holističnega pristopa v taki kratki razpravi ni pravih možnosti.

Dovolite pa mi, da najprej reagiram na nekatere teze, izrečene v dosedANJI razpravi.

Najprej nekaj o tezah, ki jih je izrekel dr. Rudi Rizman. Omenil je, da ni bilo napovedi, da bo Sovjetska zveza razpadla. To pravzaprav ni točno, saj je bilo tovrstnih napovedi kar nekaj. Pred kratkim mi je prišla v roke knjižica predavanj o zunanji politiki ZDA, ki jih je l. 1950 George Kennan imel v Chicagu. Ta izvrstni poznavalec mednarodnih odnosov in sovjetske stvarnosti je zelo natančno analiziral razvojne perspektive sovjetskega imperija in napovedal njegov razpad. Zmotil se je le v času – predvideval je zlom v sedemdesetih letih.

Kennanova analiza je primer racionalne, dejali bi hladnokrvne analize, ki je možna, če se v njej napoveduje dovolj oddaljena katastrofa. Drugače pa je, če katastrofa neposredno grozi. Naj pri tem omenim nekega drugega izvrstnega poznavalca sovjetske stvarnosti britanskega antropologa in sociologa Ernesta Gellnerja, ki ga je tudi omenil dr. Rizman. Februarja 1991 sem poslušal predavanje Ernesta Gellnerja, v katerem se je pred začetkom katastrofične faze razpada Sovjetske zveze zavzemal za reforme in za nekakšno »anglikanizacijo« sovjetske

komunistične partije in sovjetskega političnega življenja. Menil je, da je za sovjetsko družbo kar prav, da socializem preživi kot nekakšna religija (temu bi mi seveda rekli ideologija), ki je nujno potrebna za preprečitev popolne družbene dezintegracije. Treba jo je le narediti za manj usodno, jo »anglikanizirati«, a vendar ohraniti njeno integrativno funkcijo. Že takrat se mi je zdelo, da je tako razmišljanje pač zamenjava analize z izražanjem želja (»wishful thinking«), značilna za intelektualce, ki se neposredno srečujejo s katastrofičnimi možnostmi. Ideologija, ki jo racionalna analiza kritizira, postane v takem položaju sprejemljivejša, njena družbena koristnost pa je deležna priznanja.

Toda vrnimo se k naši današnji temi in spomnimo se neke zanimive Gellnerjeve misli, zapisane pred desetletji v položaju, ki ga ni bremenila groza bližajoče se katastrofe. Gellner vidi antropološko bistvo ideje razvoja kot ideje trajnega izboljšanja (ta ideja je seveda nova in povezana z nastankom industrijske družbe) v nadomestitvi človeške agresivnosti (Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford, 1983, str. 22), gre za »... trajno odkupovanje družbene agresivnosti z materialnim izboljšanjem...«. Če se ideja razvoja razume tako, je jasno, da prenehanje materialnega izboljšanja nujno poveča družbeno agresivnost, v sovjetski (ali v jugoslovanski) družbi pa so posledice sprostitev družbene agresivnosti seveda katastrofalne. (Zanimiva je primerjava med navedeno tezo in Gellnerjevim nedavnim razmišljanjem o koncu zgodovine, o katerem je govoril dr. Rizman).

Če je navedena teza pravilna – meni se zdi, da je – bomo previdni s trditvami o koncu razvojne ideologije. Če je razvoj »odkupovanje družbene agresivnosti«, ga ni mogoče opustiti, na ravni človekove zavesti pa mu je treba najti idejno podobo, torej ideologijo. Kot nekomu, ki se ukvarja z mednarodnim pravom, pa se mi zdi pomembno tudi to, da je ta ideologija na svoj način podprta tudi z normami mednarodnega prava. Tako Ustanovna listina Združenih narodov v 55. členu določa razvojne cilje, h katerim so zavezani člani ZN in Organizacija združenih narodov. Splošna deklaracija o človekovih pravicah vsebuje v 28. členu pravico vsakogar »do take družbene in mednarodne ureditve, v kateri bo mogoče uresničevati vse človekove pravice«. Prvin ideologije razvoja je v normah mednarodnega prava seveda še veliko več. Razvoj je postal tudi predmet mednarodnopravnega normiranja.

V prvi polovici osemdesetih let sem imel priložnost sodelovati v razpravah v Združenih narodih o pravici do razvoja. Morda veste, da je Generalna skupščina leta 1986 sprejela posebno deklaracijo o tem. V teh razpravah sem se srečeval z ameriškim sociologom Petrom Bergerjem, s katerim sva veliko razpravljala o ideoloških vidikih pravice do razvoja. Meni se je namreč ta projekt (priprava deklaracije) zdel izrazito ideološki in v tem nisem videl nič slabega. Pravo in programi OZN tako ali drugače generirajo ideologijo razvoja. Gre za to, da se ji da prava vsebina. Razvoj ni ekonomska ali kakršna koli druga »ekspertska« ali »objektivna« zadeva. Strinjam se s tezo, ki jo je v danjšnji razpravi izrekel dr. Kirn, da je razvoj nujno vrednostno določena zadeva. Slej ko prej menim, da je zato prav, da se pojem razvoja veže na paradigmo človekovih pravic, in to vse človekove pravice – državljanske, politične, ekonomske, socialne in kulturne pravice. Tako ustvarjena ideologija razvoja se mi zdi popolnoma sprejemljiva. Težave seveda nastanejo, če se človekove pravice omejujejo na neko selekcijo pravic – denimo samo na državljanske in politične (liberalna opcija) ali samo na ekonomske in socialne (socialistična opcija). K temu problemu se bom še vrnil na koncu svojega prispevka.

S Petrom Bergerjem sva, kot rečeno, veliko razpravljala o ideologiji razvoja. V eni od teh razprav mi je dejal, da je za to ideologijo potrebno pravzaprav dvoje: natančno izdelana utopija in demokratični kapitalizem. Natančno izdelana utopija prispeva cilje, demokratični kapitalizem pa je – empirično ugotovljivo – edino sredstvo, ki naredi ideologijo razvoja učinkovito in uspešno. Človekove pravice so pomembne s stališča obeh sestavin: pomagajo konstruirati utopijo in postavljajo meje kapitalizmu. Ostaja pa odprto, kako se pri tem človekove pravice pojmujejo in ali je družba sposobna imeti holističen pristop k tem pravicam in ustrezno zgrajen pravni in preostali mehanizem njihovega uveljavljanja in varovanja. To pa je seveda že druga zgodba.

Razpravljanje o pravici do razvoja me je naučilo verjeti, da bodo nekakšne variante ideologije razvoja verjetno ostale tudi v prihodnje. Pravih alternativ temu še ne vidim. Nekaj časa je bilo videti, da bo alternativa v tistem, kar je dalo ekološko gibanje in kar je komisija Brundtlandove imenovala s težko prevedljivim izrazom »sustainable development«. Nekaj časa se je zdelo, da je bila iznajdena alternativa razvojnim ideologijam, vendar pa je danes mogoče reči, da je »sustainable development« bolj tautologija kot pa definicija nekega novega pojma, ki bi ponudil celovito alternativo ideološko opredeljenim pogledom na razvoj. Naj mi dr. Požarnik ne zameri, vendar se mi zdi, da »novo ozračje«, ki ga je omenjal in ki je rezultat ekološkega gibanja v Evropi in Ameriki, še ni tako, da bi lahko govorili o nečem radikalno novem in o nečem, kar že spreminja stvarnost.

Iz vsega povedanega je mogoče sklepati, da bomo še naprej soočeni z nujnostjo ideologij razvoja. Ta nujnost bo še naprej pogojena s potrebno po odkupovanju družbene agresivnosti, ki generira ne le potrebo po materialnem izboljševanju, ampak tudi po spremljajoči ideologiji. Kaj bodo glavni elementi te ideologije? Dovolite mi nekaj prognoziranja.

Najprej, menim, da bo še naprej zelo pomembna vsebina ideologije razvoja pojem rasti. Brez rasti ni materialnega izboljšanja (vsaj srednjeročno in dolgoročno) in zato bo rast še naprej predmet oboževanja. Poglejmo grozo, ki spremlja sedanjo recesijo v ZDA, in predstavljajmo si navdušenje, ki bo sledilo, če se posreči vzpostavitev novega ciklusa rasti. Rast bo še naprej več kot merljiva količina – ostala bo osrednja prvina ideologije razvoja.

Druga prvina bo socialna in bo verjetno izražena kot »zmanjševanje revščine« (poverty reduction). V zadnjih letih sem imel veliko opravka s strokovnjaki Svetovne banke, pristojnimi za to tematiko, ki je pridobila veliko prominentnost v delu Svetovne banke, zlasti po letu 1990, ko je banka objavila svoje znamenito poročilo o svetovni revščini. Odpravljanje revščine je izrazito ideološko opredeljena dejavnost, ki lahko zaposluje duhovno in birokratsko sfero, tudi če ni realnih rezultatov (tak je zdaj dejanski položaj). Ta pristop seveda ne vodi v kritiko in odpravo vzrokov revščine. Seveda pa je boljše, da obstaja skrb v zvezi z revščino, kot pa da bi bil ta pojav spregledan ali obravnavan ravnodušno. Razsutje Vzhodne Evrope bo verjetno radikaliziralo razpravo o njem.

Tretji element bo ekološki, izražen kot skrb za okolje v profitno opredeljenem razvoju. Bojim se, da ne bo prišlo do prevlade holistične ekološke alternative, kakršne si želiva z dr. Požarnikom, ampak da bo razvoj, utemeljen na kapitalistični ekonomski paradigmi, pač kooptiral nekaj skrbi za okolje in da bo to zlasti ideološko poudarjeno.

In končno, tu bo tudi selekcija prvorazrednih človekovih pravic – tistih iz skupine temeljnih državljskih in političnih pravic. Ekonomske, socialne in kulturne pravice bodo še naprej v ozadju in verjetno še naprej ne bodo imele kakšne

posebne mobilizacijske funkcije. To je seveda zelo daleč od holističnega pristopa k človekovim pravicam, ki smo ga hoteli uveljaviti v OZN, med drugim tudi s pravico do razvoja.

Ni nujno, da bo ta sestav štirih glavnih elementov ideologije razvoja imel kakšno skupno podobo, in nejasno je, kako bo politično izražen. Menim pa, da ni dvoma, da bo nekakšna ideologija razvoja ohranjena in bo označevala naše življenje do konca tega tisočletja in še malo čez.

ADOLF BIBIČ

Konec zgodovine?

Čeprav gre naša razprava proti koncu, moram reči*, da spodbude, ki nam jih je dal s svojo uvodno, antropološko zasnovano in celo pesniško začinjeno besedo kolega dr. Južnič, niso popustile. Tudi druge dosedanje razprave in prejšnje objavljene študije v *Teoriji in praksi* o koncu razvojne ideologije so izzivalne. Na koncu ostaja vprašanje, ali je res napočil konec zgodovine?

Dovolite, da se najprej dotaknem vprašanja ideologije, o kateri je pravkar tekla beseda. Govoriti o »koncu ideologij« je seveda delno terminološko vprašanje. Kaj pravzaprav ta beseda pomeni? Če jo jemljemo v pomenu, kakršnega je dobila v delu družboslovne literature, zlasti anglosaške, kjer ideologija često pomeni »sistem idej, verovanj in prepričanj«, potem bi težko govorili, da je nastopil njen konec. Res je, da je v današnji dobi prelomov in krize čutiti veliko normativno praznino glede takšnega sistema verovanj, vendar to niti v faktičnem niti v deontološkem smislu ne pomeni, da postaja vprašanje verovanj in prepričanj glede poti v prihodnost – o tej gre v prvi vrsti beseda – odveč. Nasprotno: etično-politični ideali, s katerimi se bolj ali manj pokriva takšen pomen ideologije (ideali, kot so npr. svoboda, enakost, solidarnost, blaginja, varnost, toleranca, mir), so še kako odprto polje razmišljanja in našega delovanja. Seveda pa je odprto tudi vprašanje njihovega pomena v novih razmerah, odprto je vprašanje premikov v njihovih prioritetah in medsebojnih odnosih, novo vsebino in obseg dobivajo kot občečloveške vrednote, ki se čedalje bolj globalizirajo.

Drugače pa se vprašanje ideologije in njenega konca zastavlja, če jemljemo besedo v kakšnem drugem pomenu, v katerem se uporablja. Če jo npr. razumemo kot s sebičnimi skupinskimi interesi popačeno zavest, ki zakriva in prikriva dejanskost; ali če jo razumemo v smislu velikih, kot je uvodoma dejal kolega Južnič, tradicionalnih eksplikativnih sistemov, kot so konservativizem, boljševizem, liberalizem, socializem, komunizem itd. Vse to so besede, ki so vzniknile v določenih zgodovinskih razmerah, ki so bile, res po eni strani poskus, da se pojasni tok človeške zgodovine, hkrati pa tudi (včasih bolj včasih manj), da se napove njen nadaljnji razvoj. To so miselni sistemi, so po svoji vsebini vezani na določene sloje, skupine, interese. Izpostavljeni so neizprosnemu kriteriju preverjanja v praksi, ki pokaže, koliko so realni, koliko utopični, koliko so univerzalni, koliko partikulari-

* Redigiran in nekoliko razširjen tekst iz razprave na okrogli mizi *Teorije in prakse*.